

МИЦИК В. В.

**д.ю.н., профессор, профессор кафедры міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка**

ПИТАННЯ ПРО МІЖНАРОДНУ ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Протягом свого історичного розвитку аж до початку ХХ ст. міжнародне публічне право безперечно було в повному розумінні цього визначення міждержавним правом, тому що держави були основними і єдиними його суб'єктами. Виникнення міжнародних організацій і інших утворень призвело до появи інших, узвичаєних суб'єктів міжнародного права¹. Проте найбільш дискусійним наразі є питання про визнання фізичної особи суб'єктом міжнародного права.

У науці міжнародного права питання міжнародної правосуб'єктності фізичної особи розглядається від її повного невизнання (Лукашук І.І.², Тункін Г.І.³, Черниченко С.В.⁴, Ганюшкін Б.Б.⁵, Мугерва Н.⁶, Шварценбергер Г.⁷, Броунлі Я.⁸, Шоу М.Н.⁹, Хайд Ч. та ін.), визнання специфічної, обмеженої, особливої правосуб'єктності, або не-суверенних суб'єктів міжнародного права (Дмітрієв А.І.¹⁰, Ігнатенко Г.В.¹¹,

¹ Буткевич В.Г. Суб'єкти міжнародного права // Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В.Г. Буткевича. – К., 2002. – С. 293-343.

² Лукашук І.І. Право международной ответственности. – М., 2005. – С. 76; Лукашук І.І. Международное право. Общая часть. Учебник. – М., 1996. – С. 16-17, 209-210; Лукашук І.І. Международное право. Общая часть. Учебник. – М., 2008. – С. 244-245.

³ Тункин Г.И. Теория международного права. – М., 2000. – С. 69-70.

⁴ Черниченко С.В. Личность и международное право. – М., 1974. – С. 149; Черниченко С.В. Еще раз о международной правосубъектности индивида // Московский журнал международного права, 2005. – № 4. – С.16-17, 23, 26.

⁵ Международное право. Учебник // под ред. А.И. Микилишина. – М., 2005. – С. 54.

⁶ Mugerwa Nkambo. Individuals: are they subjects of international law? // Manual of Public International Law / Edited by Max Sorensen. – London, 1968. – P. 265-266.

⁷ Schwarzenberger G. and Brown E.D. A Manual of International Law. 6 edn. – London. 1976. – P. 64.

⁸ Brownlie I. Principles of Public International Law. 6 edn. – Oxford, 2003. – P. 65.

⁹ Malcolm N. Shaw. International Law. Sixth printing. – Cambridge, 2007. – P. 245-246.

¹⁰ Дмітрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. – Стер. вид. / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко, Л.В. Губерський. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 105.

¹¹ Международно-правовой статус индивидов // Международное право. Учебник для вузов // Отв. ред. проф. Г.В. Игнатенко и проф. О.И. Тиунов. – М., 1999. – С. 84.

Кассесе А.¹, Ковлер А.І.², Березовські С.³, та ін.), до безумовного визнання такої правосуб'єктності (Дженіс М., Кей Р., Бредлі Е.⁴, Буткевич В.Г.⁵, Едуардо Хіменес де Аречага⁶, Лаутерпахт Г.⁷, Фердросс А.⁸, Тимченко Л.Д.⁹, Мюллерсон Р.А.¹⁰, Захарова Н.В.¹¹ та ін.).

З цього приводу Ковлер А.І. слушно зауважує у згаданій вище праці про те, що дискусія про міжнародну правосуб'єктність індивіда зовсім не завершена, більш того, на пострадянському просторі вона, власне кажучи, тільки серйозно починається.

Багато в чому такий стан речей залежить від поглядів вчених і практиків на проблему співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права. Саме виникнення і розробка деякими вченими теорії примату міжнародного права над внутрішньодержавним у Європі в 50-х роках минулого століття поклало початок розвитку концепції про міжнародно-правову суб'єктність індивіда. Підкреслимо, що лише творці й послідовники теорії примату міжнародного права завжди відстоювали ідею міжнародної правосуб'єктності індивіда, першопроходцями, серед яких маємо визнати Ганса Кельзена, Герша (Херша) Лаутерпахта та Джеральда Фіцморіса.

Це пояснюється тим, що, на погляд прихильників теорії примату національного права, сама постановка питання про міжнародну правосуб'єктність індивіда позбавлена змісту. Прихильники як класичної дуалістичної теорії, так і сучасні її послідовники у цьому плані, завжди і без винятку, трималися негативної позиції, тому що інакше міжнародне право здатне було б регулювати внутрішньодержавні відносини між індивідами і (або) індивідами і державами, що у свою чергу призводить до заперечення наукового значення дуалістичної теорії. Прихильники сучасної теорії координації, наприклад, Броунлі Я., з одного боку, зазначають, що «не існує загальної норми, відпо-

¹ Cassese A. *International Law*. – Oxford, 2001. – P. 85; Cassese A. *International Law*. – Oxford, 2005. – P. 150.

² Ковлер А.И. Международная правосубъектность индивида: продолжение дискуссии // *Международное право XXI века*. Игорь Иванович Лукашук / Под ред. д.ю.н., проф. В.Г.Буткевича. – К., 2006. – С. 291.

³ Bérézowski Cezary. Les sujets non souverains du droit international / par Cezary Berezowski. *Recueil des cours*, Volume 65 (1938-III). – P. 1-85.

⁴ Mark W. Janis, Richard S. Kay, Anthony W. Bradley. *European Human Rights Law. Text and Materials*. Second Edition. – Oxford, 2000. – P. 15.

⁵ Буткевич В.Г. Міжнародна правосуб'єктність фізичної особи // Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. *Міжнародне право. Основи теорії: Підручник* / За ред. В.Г. Буткевича. – К., 2002. – С. 329-337.

⁶ Едуардо Хіменес де Аречага. *Современное международное право*. – М., 1983. – С. 258-260.

⁷ Lauterpacht H. *International Law and Human Rights*. – London: Stevens, 1950. – P. 33.

⁸ Фердросс А. *Международное право*. – М., 1959. – С. 113.

⁹ Тимченко Л.Д. Индивиды и международные неправительственные организации как субъекты международного права // Тимченко Л.Д. *Международное право*. – Харьков, 1999. – С. 47.

¹⁰ Курс международного права. – М., 1989. – Т.1. – С. 181.

¹¹ Захарова Н.В. Индивид – субъект международного права // *Советское государство и право*, 1989. – № 11.

відно до якої фізична особа не може бути суб'єктом міжнародного права», з іншого – заявляють, що «було б марно відносити індивіда до суб'єктів міжнародного права, оскільки це передбачало б наявність у нього прав, яких в дійсності не існує, і не позбавляло б від необхідності проводити відмінність між фізичною особою і іншими видами суб'єктів міжнародного права»¹.

Радянська доктрина міжнародного права, аж до припинення існування СРСР, також категорично заперечувала міжнародну правосуб'єктність фізичних осіб, оскільки вона виходила з того, що індивід не може мати ні правоздатності, ні дієздатності у міжнародних, міждержавних правовідносинах². Черниченко С.В.³ дійшов категоричного висновку про те, що «індивіди ні за яких умов не є і не можуть бути суб'єктами міжнародного права», до того ж, «оскільки існують об'єктивні межі міжнародного права як права, що регулює міждержавні відносини і не розповсюджується безпосередньо на індивідів, форми його впливу на положення індивідів визначаються його природою. Зміна цих форм можлива лише в результаті зміни природи міжнародного права, його об'єктивних меж. Але така зміна означатиме кінець міжнародного права»⁴. Правознавець послідовно застерігає від гіпертрофування ролі індивіда в міжнародному праві і не погоджується з аргументами щодо міжнародної правосуб'єктності фізичної особи⁵.

У сучасній як монографічній, так і навчальній літературі (вітчизняній, західній, країн СНД) з цього питання існують також різні точки зору. Проте треба зауважити, що останнім часом поширюється коло вчених – прихильників теорії примату (пріоритету, переваги) міжнародного права над національним і визнання міжнародної правосуб'єктності індивіда. Так, наприклад, одні вважають, що загальні норми міжнародного права «є частиною права країни і вони мають перевагу перед внутрішніми законами і безпосередньо створюють права й обов'язки для її громадян у процесі правозастосовної діяльності держави»⁶. Другі констатують «появу в міжнародному праві людини як суб'єкта права, хоча і з дуже обмеженою правосуб'єктністю»⁷. Інші вже не дискутують, а наполягають на тому, що індивіди повинні визнаватися суб'єктами міжнародного права. З цього приводу проф. Тимченко Л.Д. пише, що «в сучасному міжнародному праві існує ряд норм, які поширю-

¹ Brownlie I. *Principles of Public International Law*. 6 edn. – Oxford, 2003. – P. 65.

² Черниченко С.В. *Личность и международное право*. – М., 1974. – С. 9-16.

³ Черниченко Станіслав Валентинович – д.ю.н., проф., вице-президент Російської Асоціації міжнародного права, директор Центру міжнародного права і гуманітарних проблем Дипломатичної Академії МЗС Росії, член Постійної Палати Третейського Суду в Гаазі.

⁴ Черниченко С.В. *Личность и международное право*. – М., 1974. – С. 153-154.

⁵ Черниченко С.В. *Теория международного права*. В 2-х тт. – М., 1999. – Т. 1. – С. 11, 115-123.

⁶ Денисов В.Н. *Развитие теории и практики взаимодействия международного права и внутреннего права* // *Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве*. – К., 1992. – С. 23.

⁷ Талалаев А.Н. *Понятие и виды субъектов международного права* // *Международное право: Учебник* / Под ред. Г.И. Тункина. – М., 1994. – С. 85-86.

ються безпосередньо на індивіда (йдеться про міжнародно-правові акти в галузі захисту прав людини та відповідальності за злочини проти людства). А якщо є відносини, в яких беруть участь індивіди та МНУО, і ці відносини врегульовані міжнародним правом, то, звичайно, що учасники таких відносин повинні визнаватись суб'єктами міжнародного права»¹. На підтримку своєї позиції вчений посилається на праці Вельямінова Г.М., Верещетіна В.С., Захарової Н.В., Мюллерсона Р.А.

Професор Ковлер А.І., суддя Європейського Суду з прав людини, відстоює міжнародну правосуб'єктність індивіда більш обережно. Фахівець пропонує «не бігти попереду потяга і сповіщати про пришествя нового повноправного суб'єкта міжнародного права – Людину, а доцільніше домовитися про визнання особливої правосуб'єктності індивіда в міжнародному праві з тим, щоб надалі визначити риси цієї особливості»².

Професор Лукашук І.І., розглядаючи це питання, навпаки, пише, що він не впевнений у тому, що оптимальний шлях підвищення ролі міжнародного права полягає через проголошення міжнародно-правової суб'єктності індивіда³. Фахівець зазначає, що «формальне визнання за індивідом статусу суб'єкта міжнародного права мало що дасть в цьому відношенні, оскільки у нього немає відповідних можливостей використання механізмів міжнародного права. З іншого боку, радикальне перетворення цього механізму завдасть шкоди унікальній функції міжнародного права – регулюванню міжнародних відносин. Кінець кінцем, це негативно позначиться і на правах людини. Тому – робить важливий висновок проф. Лукашук – **навряд чи випадково держави і їхні організації поки не виявляють готовності визнати за індивідом статус суб'єкта міжнародного права**» (виділення наше. – М.В.)⁴, а вести розмову про міжнародну правосуб'єктність людини передчасно⁵.

Іншу, від зазначених, точку зору має суддя Європейського Суду з прав людини у відставці Буткевич В.Г. На його думку, «фактором утвердження міжнародної правосуб'єктності фізичної особи може бути не те або інше твердження науковця, а аналіз міжнародної практики, передусім джерел міжнародного права і судової практики». Мається на увазі практика Суду з прав людини, в певних рішеннях якого містяться положення, згідно яких міжнародний договір безпосередньо наділяє правами громадян держав

¹ Тимченко Л.Д. Международное право. – Харьков, 1999. – С. 47.

² Ковлер А.И. Международная правосубъектность индивида: продолжение дискуссии // Международное право XXI века. Игорь Иванович Лукашук / Под ред. д.ю.н., проф. В.Г.Буткевича. – К., 2006. – С. 291.

³ Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Учебник. – М., 1996. – С. 16.

⁴ Там само. – С. 209-210; Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – С. 244-245.

⁵ Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. – М., 2008. – С. 37.

його учасниць¹. Втім, проф. Буткевич В.Г. зауважує, що не слід цілком ігнорувати доктринальний підхід, «адже він може свідчити і про *opinio juris sive necessitatis* правосуб'єктності фізичної особи в міжнародному праві»². Похідним є положення про те, що «категорія «суб'єкт права» визначає, до кого звернено право і на кого розраховані його норми».

Необхідно підкреслити, що міжнародно-правові акти, тобто узгоджені державами обов'язкові міжнародні документи, в яких фізична особа визнавалась би суб'єктом міжнародного права, відсутні. Відсутні тлумачення щодо цього універсальними міжнародними судовими установами. Бо згідно зі ст. 34 Статуту Міжнародного Суду ООН: «Тільки держави можуть бути сторонами в справах, що їх розглядає Суд». Дискусія, як ми бачимо, чиниться між правознавцями, які займають різні позиції від проголошення індивіда суб'єктом міжнародного права або формування такого його статусу, або визнання за ним певної міжнародної правосуб'єктності до констатації відсутності такої.

Більшість як вітчизняних, так і закордонних прихильників теорії міжнародної правосуб'єктності індивіда як основні докази на її захист наводять аргументи про те, що 1) міжнародне право може безпосередньо створювати для особи права й обов'язки, 2) можливість індивіда звертатися в міжнародні судові установи для захисту своїх прав, і 3) індивіди є суб'єктами міжнародної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини і тому є суб'єктами міжнародного права.

Стисло розглянемо ці докази як в теоретичному, так і в практичному плані.

Частіш за все володіння індивіда міжнародними правами фахівці пов'язують з актуальними і винятково важливими для цивілізованого людства універсальними і регіональними міжнародно-правовими актами, норми яких регулюють співробітництво держав з питань захисту прав людини. Частіш за все посилаються на такі документи, як: Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права і факультативний протокол до нього 1966 р., Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 р. та 14 Протоколів до неї, інші регіональні конвенції у галузі міжнародного права прав людини, Статuti Міжнародних військових трибуналів в Нюрнберзі та Токіо та двох Міжнародних трибуналів (по Югославії 1993 р. та Руанді 1994 р.), створених рішеннями Ради Безпеки ООН для судового пересліду-

¹ Така європейська судова практика навряд чи стане універсальною в осяжному майбутньому бо суттєво розходиться з такою у Міжамериканському Суді з прав людини, Африканському Суді з прав людини, некажучи про принципи діяльності несудового міжарабського механізму захисту прав людини.

² Буткевич В.Г. Міжнародна правосуб'єктність фізичної особи // Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В.Г. Буткевича. – К., 2002. – С. 333-334; про це детальніше див.: Там само. – С. 334 – 337.

вання осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, Римський Статут Міжнародного кримінального суду.

Проаналізуємо характерні статті таких документів. Наприклад, у Преамбулі до Пакту про економічні, соціальні і культурні права фіксується, що «держави, що беруть участь у цьому Пакті... погоджуються про такі статті...», і далі – ст.ст. 2 – 16 – статті основної частини Пакту починаються з фраз: «Держави, що беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються...» або «Держави, що беруть участь у цьому Пакті, визнають право...». Наприклад, ст. 2 передбачає, що «1. Кожна держава, яка бере участь в цьому Пакті, зобов'язується в індивідуальному порядку й у порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вживати в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними засобами, включаючи, зокрема, вживання законодавчих заходів». У цих статтях йдеться про **обов'язки держав, що беруть участь у Пакті, визнавати та здійснювати закріплені в ньому права людини, але не наділяє цими правами безпосередньо індивіда**. Відповідно до цих положень держави надають такі права у внутрішньодержавному праві.

Більш чітко такі зобов'язання сформульовані й у Пакті про громадянські і політичні права. А саме п. 2 ст. 2 передбачає: «Якщо це вже не передбачено існуючими законодавчими чи іншими заходами, кожна держава – учасниця цього Пакту зобов'язується вжити необхідних заходів відповідно до своїх конституційних процедур і положень цього Пакту для вжиття таких законодавчих або інших заходів, які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у цьому Пакті».

Безперечно, держави є суб'єктами Пактів, і вони беруть на себе обов'язок надавати та забезпечувати певні права індивідам на їхніх територіях під їхньою юрисдикцією. І цілком зрозумілою є позиція Лукашука І.І., коли він пише про те, що «об'єктом регулювання норм про права людини, як і інших норм міжнародного права, є міждержавні відносини, у цьому випадку – відносини співробітництва в заохоченні поваги до прав людини»¹. «Що ж стосується людини, то вона користується плодами такого співробітництва; здійснює права у відповідності з внутрішнім та міжнародним правом, що закріпили результати міжнародного співробітництва»². Наведений приклад не дає підстав для визначення фізичної особи як суб'єкта міждержавних, міжнародно-правових відносин у сфері захисту прав людини.

На обґрунтування цієї думки розглянемо також часто застосовуваний приклад Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. Згідно з положенням Преамбули ЄКЗПЛ: «Уряди держав – членів Ради

¹ Лукашук І.І. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. – М., 2008. – С. 34.

² Там само. – С. 37.

Європи, які підписали цю Конвенцію... домовилися про таке...» і далі в ст. 1 конкретизується, що **«Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції»**. Розділ I перелічує певні права і свободи людини: на життя, особисту недоторканність, свободу думки, совісті і релігії і т.д. Застосовуються формулювання: «кожен має право», «нікого не може бути піддано», «нікого не може бути визнано» тощо. Наприклад, ст. 5 наголошує: «Кожен має право на свободу та особисту недоторканність», ст. 9: «Кожен має право на свободу думки». Це перелік загальновідомих міжнародних стандартів прав людини, але чи наділяють вони фізичних осіб міжнародною правосуб'єктністю? Повертаємось до ст.1 і уважно її читаємо. Спеціальний науковий аналіз не потрібен для того, щоб визначити суб'єктів Конвенції і ті міжнародно-правові відносини, які вони погодилися регулювати. З огляду на це важливою за змістом є ст. 59: «Ця Конвенція відкрита для підписання членами Ради Європи (*тобто державами* – М.В.). Вона підлягає ратифікації». Не виникає сумніву, що в цій Конвенції держави – учасниці узгодили перелік прав і свобод, що будуть надаватися особам, які перебувають під їхньою юрисдикцією (проживають у таких державах). Сам по собі він не перетворює індивідів у суб'єктів міжнародного права, а означає лише те, що учасники відповідного договору беруть на себе взаємне зобов'язання гарантувати кожному такі права і свободи всіма наявними в їхньому розпорядженні правовими і організаційними засобами.

Формулювання ст. 1 Протоколу № 1 ЄКЗПЛ «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном» не є доказом їх міжнародної правосуб'єктності так само як, наприклад, не є доказом міжнародної правосуб'єктності морських човнів положення ст. 52 Конвенції ООН з морського права 1982 р., де йдеться про те, що «... човни всіх держав користуються правом мирного проходу через архіпелажні води...» або ст. 5 Чиказької конвенції про міжнародну цивільну авіацію 1944 р. про те, що «кожна Договірна держава погоджується, що всі повітряні судна інших держав ...мають право, за умови дотримання положень цієї конвенції, здійснювати польоти на її територію...». Зазначимо, що більшість конвенцій галузі міжнародного екологічного права спрямовані на захист різних представників тваринного світу – білих ведмедів, китів, тюленів та ін.

У наведених статтях держави – учасниці (суб'єкти міжнародного права) зобов'язуються поважати, забезпечувати, здійснювати, захищати конвенційні права та визначають об'єктну сферу дії договорів, адресатів їхніх міжнародних правовідносин. Категоричним виглядає в цьому зв'язку твердження дослідників про міжнародну правосуб'єктність фізичної особи.

Другий розділ ЄКЗПЛ створює Європейський суд з прав людини. Існують і інші можливості прямого доступу фізичних осіб в міжнародні органи, що пов'язано із поширенням тенденції до захисту їхніх прав за до-

помогою міжнародних механізмів. Саме створення контрольних механізмів у сфері прав людини значно поширило коло представників науки міжнародного права, які дотримуються концепції міжнародної правосуб'єктності індивіда.

Таким чином, другим доказом міжнародної правосуб'єктності фізичної особи є посилення на вільне звернення із повідомленнями або скаргами фізичних осіб про захист прав у міжнародні квазісудові та судові установи.

Необхідно підкреслити, що головний універсальний судовий орган – Міжнародний Суд ООН у ст. 34 свого Статуту передбачає: «1. Тільки держави можуть бути сторонами в справах, що розглядаються в Суді». Тобто доступ до МС ООН фізичних осіб не передбачається. Фактом є те, що наразі у відповідності із чинними універсальними конвенціями існує лише шість міжнародних контрольних договірних органів¹ з відповідними процедурами звернення фізичних осіб, але виключно за певних умов.

Базова концепція полягає в тому, що будь-яка особа може подати скаргу про передбачуване порушення договірних прав групі експертів, яка встановлюється цим договором для квазісудового розгляду. Цими «договірними органами», як їх часто іменують, є комітети, що складаються з незалежних експертів, обраних державами – учасниками відповідного договору. По-перше, **вона має бути учасником вказаної угоди**, яка ратифікувала або іншим чином прийняла цей договір. По-друге, **держава – учасниця має визнати компетенцію комітету** (факультативне положення – тобто вільний вибір державою зобов'язання про застосування чи ні такої процедури), установлену згідно з відповідною угодою для розгляду скарг окремих осіб.

Наприклад, у випадку Міжнародного пакту про громадянські і політичні права чи Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок держава визнає компетенцію відповідних комітетів унаслідок того, що вона стає учасником окремого договору, – першого Факультативного протоколу до Пакту та Факультативного протоколу до Конвенції. І лише за задоволення зазначених двох умов будь-яка особа може подавати в комітет скаргу проти держави, стверджуючи, що її права, передбачені у відповідному договорі, були порушені.

Таким чином, держава як безпосередній суб'єкт міжнародних правовідносин вирішує питання про надання права фізичній особі як суб'єкту свого національного правопорядку на звернення і участь у такому квазісудовому розгляді. У цьому випадку правоздатність і дієздатність за такими договорами з прав людини мають держави. Деліктоздатність за бажанням держави надається нею фізичній особі як об'єкту певних правовідносин між суб'єктами міжнародного права.

¹ Комітет з прав людини, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет з ліквідації дискримінації жінок, Комітет проти катувань, Комітет із захисту прав всіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей, Комітет з прав інвалідів.

Посилання на діяльність Європейського суду з прав людини Ради Європи заслуговують на більш ретельну увагу. Стаття 33 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод передбачає «Міждержавні справи», відповідно будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції іншою Стороною. А ст. 34 передбачає «Індивідуальні заяви», в якій йдеться про те, що «Суд може брати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення однією з Високих Договірних Сторін прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати здійсненню цього права».

З приводу останнього речення у ст. 34 існує цікавий, загальновідомий факт про те, що до реформування Суду за існування Комісії, яка розглядала такі скарги, вона підготувала ряд негативних доповідей щодо прав людини у Греції за часів диктаторського режиму, який було встановлено у квітні 1967 р. в результаті військового заколоту. Після цього Греція відмовилася від членства у Раді Європи і 12 грудня 1969 р. денонсувала Європейську конвенцію 1950 р. та Протокол № 1, що позбавило її громадян і мешканців права на звернення і захист своїх прав в Комісії. Після падіння військової диктатури 28 листопада 1974 р. Греція знов ратифікувала Конвенцію і Протокол № 1. Такими діями Греція повернула права на звернення і захист конвенційних прав у цій міжнародній інституції тим, хто перебуває під її юрисдикцією. Права й обов'язки за Конвенцією зобов'язують державу-учасницю, а не надаються безпосередньо особам під її юрисдикцією. Проте судді Європейського суду розглядають Конвенцію як живий правовий організм і за власної ініціативи, за відсутності заперечень держав – членів, тлумачать її положення на власний розсуд.

Іншою важливою для розуміння питання є ст. 15 Конвенції під назвою «Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації». В межах загальних домовленостей держава може вжити заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, тобто обмежити об'єм прав нею визначених. Зазначене вище свідчить про те, що 1) тільки особи, які перебувають під юрисдикцією держави-члена Ради Європи, яка підписала і ратифікувала цю Конвенцію може звертатись до Європейського суду з прав людини (такого права сьогодні, наприклад, позбавлені мешканці європейської країни Білорусь) та 2) Європейський Суд має змогу впливати на внутрішні справи держави – члена Ради Європи до того часу поки уповноважена на те державна інституція вважатиме це за доцільне (випадок з Грецією, ст. 15 Конвенції).

Про це йдеться також у п. 4 ст. 55 Конституції України, де закріплене право індивіда на звернення «... до міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна». Тобто це право надається особі національним

правом України і виключно в межах її міжнародних зобов'язань. Виникає питання – чи можна казати про вільний самостійний доступ осіб до такого Суду і їхню міжнародну правосуб'єктність, коли цією можливістю наділяє індивіда не міжнародне право, а компетентний державний національний орган, або національне законодавство? Позитивна відповідь проблематична. Проте з впевненістю можна казати, що питання про наявність або відсутність міжнародної правосуб'єктності індивіда не впливає на його право на міжнародний судовий захист в міждержавних судових установах, членом або учасницею яких є держава як універсальний суб'єкт міжнародного права. У цьому випадку існує домовленість між собою певних держав щодо визнання кожною з них можливості прямого звернення індивідів до міжнародних правозахисних установ та організацій.

Про прямі обов'язки індивідів перед міжнародним правом, а відповідно про міжнародну правосуб'єктність, говорять у випадках їхньої міжнародно-правової відповідальності за скоєні ними злочини проти миру та безпеки людства. Наприклад, Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1948 р. у ст. I передбачає, що «Договірні Сторони підтверджують, що геноцид незалежно від того, чи відбувається він у мирний час або воєнний час, є злочином, що порушує норми міжнародного права і проти якого вони зобов'язуються вживати заходів попередження і карати за його вчинення», а ст. VI наголошує, що «особи, обвинувачувані у вчиненні геноциду або інших, перелічених у статті III діянь, повинні бути засуджені компетентним судом тієї держави, на території якої було скоєне це діяння, або таким міжнародним карним судом, що може мати юрисдикцію щодо Сторін цієї Конвенції, що визнали юрисдикцію такого суду».

В наведених статтях Конвенції йдеться про те, що обов'язок у покаранні осіб, обвинувачуваних у вчиненні геноциду, покладено на держави як суб'єкти міжнародного права, що беруть в ній участь. І лише в тому випадку, якщо держави створять міжнародний карний суд і визнають його юрисдикцію, вони можуть передати злочинців на його розгляд, для того, щоб привернути увагу світової громадськості і підкреслити ступінь небезпеки їх для людства. Не має сумніву, що суб'єктами цих конвенційних правовідносин є держави – учасниці Конвенції, але не обвинувачувані у вчиненні геноциду особи.

В окремих випадках держави шляхом укладання міжнародних договорів (Статутів) для покарання військових злочинців за вчинення міжнародних злочинів проти світу і людяності створювали міжнародні карні суди, наприклад, Нюрнберзький і Токійський військові трибунали 1946 р. Є приклади створення Міжнародних трибуналів відповідно до рішень Ради Безпеки ООН. У 1993 р. був створений Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, винних у вчиненні злочинів на території колишньої Югославії з 1991 р., в 1994 р. – Міжнародний трибунал для судового

переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території Руанди та сусідніх держав. Ці злочини частіше прямо пов'язані не з індивідуальним проявом злочинних дій індивідів, а зі злочинною діяльністю фашистських та (або) військових режимів, органів держав та їхніх керівників.

В цьому випадку держави особисто на основі договорів або за допомогою органів міжнародних організацій, яким вони делегували таку компетенцію, створюють такі міжнародні трибунали, де злочинці виступають як об'єкти певних правовідносин держав, які вирішили покарати їх саме таким чином.

З цього приводу заслуговує на увагу думка Лукашука І.І., що у статутах міжнародних трибуналів та Статуті Міжнародного кримінального суду йдеться про безпосередню карну відповідальність індивіда за міжнародним правом за найтяжчі міжнародні злочини – злочини проти миру та безпеки людства. Проте такий злочин, як піратство, відвіку вважався міжнародним, але ніхто на цій підставі не вважав індивіда суб'єктом міжнародного права. Тобто у певних випадках міжнародне право передбачає карну відповідальність індивіда безпосередньо на основі міжнародних норм¹.

Чи є такі злочинці суб'єктами міжнародного права? Чи можна казати в цьому випадку про повну чи обмежену міжнародну правосуб'єктність осіб? Як показав попередній аналіз – ні.

17 липня 1998 р. в Римі дипломатична конференція повноважних представників держав – членів ООН ухвалила Статут Міжнародного кримінального суду, що набув чинності 1 липня 2002 р. Статут не передбачає індивідуальних скарг фізичних осіб², проте Суд наділений юрисдикцією стосовно фізичних осіб у відповідності зі Статутом. Особа, яка скоїла злочин, що підпадає під юрисдикцію Суду, несе індивідуальну відповідальність відповідно до його положень (ст. 25).

Слід особливо зазначити, що головним принципом організації та діяльності Суду є **принцип комплементарності**: МКС не замінює, а доповнює національні органи кримінальної юстиції. На практиці це означає, що Суд здійснює свою юрисдикцію лише у випадках, коли відповідні держави не можуть або не бажають забезпечити ефективне переслідування осіб, що підозрюються у вчиненні згаданих вище міжнародних злочинів. При цьому критерії небажання або нездатності державі чітко визначені у пп. 2 і 3 ст. 17

¹ Лукашук І.І. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. – М., 2008. – С. 35-36.

² МКС може здійснювати свою юрисдикцію у трьох випадках: 1) за зверненням держави – учасниці; 2) за зверненням Ради Безпеки ООН, що діє на підставі Глави VII Статуту ООН і порушує питання про проведення розслідування; 3) Прокурор самостійно розпочинає попереднє розслідування на підставі отриманої інформації про вчинення злочинів, що підпадають під дію Статуту (ст. 13).

Статуту, з чим добровільно погоджуються держави – учасниці за ратифікації чи приєднання до угоди.

Крім того, необхідно також зазначити, що фізичні особи, на думку більшості фахівців, та на підставі наведених вище прикладів не можуть бути незалежними від держав – учасниць міжнародних договорів та правозахисних організацій, самостійно створювати і реалізовувати міжнародні права й обов'язки, не можуть бути учасниками міжнародних міждержавних організацій, а в Міжнародному Суді ООН їхні інтереси можуть захищати (дипломатичний захист) лише держави як суб'єкти Суду і міжнародного права.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що фізичні особи у сфері такого соціального явища, як сучасне міжнародне право, не можуть самостійно, без участі держав, володіти ні дієздатністю, ні правоздатністю, ні деліктоздатністю. Тривала дискусія з цього питання свідчить, що досить суперечливою наразі є і думка, що фізична особа є особливим об'єктом міжнародного права.

Сучасна правова реальність підводить до висновку про те, що **права людини є об'єктом міжнародних правовідносин держав, індивід є об'єктом правового захисту в межах міжнародно-правових домовленостей держав.**

Слушними здаються пропозиції Колосова Ю.М. застосовувати для визначення статусу фізичні особи термін «дестинатор міжнародного права»¹, Лукашука І.І. «бенефіціарій міжнародного права»², застосовується також термін «адресат міжнародно-правової норми». Дестинатор, бенефіціарій, адресат – особа, на користь якої був укладений міжнародний договір між державами про надання їй прав і обов'язків. Слід відрізняти правовий захист людини, її гідності і правосуб'єктності на національному рівні від надання їй статусу суб'єкта міжнародного права.

Зрозуміло бажання правознавців як оптимістів, так і песимістів щодо питання правосуб'єктності індивіда якнайшвидше наблизити золоту еру людства і поставити інтереси і права людини під цілковитий і остаточний захист і суворий контроль міжнародного права, відокремивши її як самостійний суб'єкт міжнародного права. Але це гуманне прагнення поки що не відповідає міжнародно-правовій дійсності, про що свідчать сучасні теорія і практика, так само, як і недавні події та кризові ситуації з правами людини у Афганістані, Бурунді, Гаїті, Гватемалі, Іраку, Ірані, Камбоджі, Косові, Руанді, Сальвадорі, Сомалі, Судані, Чечні та багатьох інших країнах і регіонах світу.

¹ Колосов Ю.М. Некоторые вопросы международного права // СГП, 1990. – № 11. – С. 89.

² Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. – М., 2008. – С. 37.